
Boven de Moerdijk bleek de visie van bisschop C. Bottemanne van Haarlem, als de belangrijkste ervaringsdeskundige, genuanceerder. In een wat langere uiteenzetting ten behoeve van de Romeinse centrale beschreef hij de twee voornaamste ‘fracties’ van het Nederlandse protestantisme: de Hervormden en de ‘Eglise séparée (calviniste)’, vooral vanuit een politiek en maatschappelijk perspectief. Hoewel de gereformeerden zeker geen sympathie hadden voor het katholicisme, waren zij er niet op uit het te schaden. In verkiezingstijd werkten zij zelfs met de katholieken samen, zij het vooral (zoals hij venijnig opmerkte) ‘afin de faire triompher leurs candidats’. Binnen de Hervormde kerk onderscheidde hij ‘libéraux modernes (déistes)’ en ‘libéraux orthodoxes qui tiennent encore au Christianisme’. In die laatste groep bestond veel tegenstand tegen de politieke samenwerking tussen de confessionele groeperingen. Angst was volgens Bottemanne hun drijfveer: de bloei en uitbreiding van het katholicisme, ‘l’éclat de sa pleine vie’ waren hun een doorn in het oog. Deze groep moest men daarom maar liever niet prikkelen op de triomfantelijke manier waarop sommige katholieke geestelijken en leken dat hadden gedaan. Met kreten als ‘Wij willen de meerderheid en de regering veroveren’ hadden zij een antipapistische haatcampagne productief gemaakt en meegewerkt aan de totstandkoming van de Christelijk-historische partij, die katholieken in alles zocht tegen te werken. In zijn oppositie tegen dergelijk optreden had Bottemanne echter helaas alleen gestaan. Het resultaat van de verkiezingen van 1897 was dan ook navenant geweest. In deze opmerkingen liet de Haarlemse bisschop zijn afkeer van Schaepman en zijn volgelingen duidelijk uitkomen.¹⁴ Die afkeer en zijn voorkeur voor een afzijdige, slechts op tactische samenwerking met behoudende krachten gerichte katholieke politiek, beletten hem te zien, dat het antipapisme binnen de hervormde vrijzinnigheid en grote delen van het liberalisme minstens even scherp én gevaarlijker was. Van het feit dat de Christelijk-historischen deel gingen uitmaken van de coalitie die een half jaar later, in 1901, aan de regering kwam, zal hij dan ook met een mengeling van verbazing en afkeer kennis hebben genomen.

In zijn oordeel over aard en intensiteit van de actieve protestantse pogingen tot geloofsverbreiding onder katholieken gaf Bottemanne opnieuw blijk van deze eenzijdige blik op de religieuze krachten en scheidslijnen in Nederland. Die ‘propaganda’ en de aanvallen op het katholicisme gingen volgens hem alleen uit van de Christelijk-historische groep en beperkten zich tot de gebieden boven de grote rivieren. De veel jongere aartsbisschop Henricus van de Wetering zag echter geen tekenen van een specifiek op katholieken gerichte zendingsdrang, die volgens hem ook geen succes zou hebben. De drie zuidelijke bisschoppen waren het erover eens

¹⁴ Zie voor het conflict tussen beiden nader: J.A. Bornewasser, ‘Curiale appreciaties van de priester-politicus Schaepman’, *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde*, Nieuwe Reeks 49 (1986), 211-248.